

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.33

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.33>

Коруц У. З.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу міжнародних зв'язків
Західноукраїнського національного університету

ЗАБОРОНА ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВАЦІЙ

*«Істинно тотальна війна – це війна за
допомогою інформації»
Маршал Маклюен*

Анотація. Автор, на підставі аналізу положень міжнародно – правових актів, а також законодавства України зазначає, що будь-яка пропаганда війни, яка є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі чи насильства, а також будь-які виступи, які підтримують національну, расову чи релігійну ворожнечу, забороняються законом. Зазначена вище заборона стосується всіх видів пропаганди, які порушують статут організації об'єднаних націй з метою погрози, агресії чи порушення миру.

Метою зазначеної статті є визначення шляхом системного аналізу наукових джерел, а також законодавства що регламентує заборону пропаганди війни в умовах воєнного стану.

Автор приходить до висновку, що публічне заперечення протиправного характеру пропаганди війни проти України з боку росії, що є складовим елементом «пропаганди неонацистського російського тоталітарного режиму» передбаченим у законі № 2265-ІХ, який перегукується з раніше ухваленими законами, які може створити значні проблеми для правоохоронних органів і суперечити вимозі правової визначеності. Для прикладу: законодавство заборону про колабораціонізму визнає кримінально караним «публічне заперечення проведення збройної агресії проти України, утвердження та встановлення тимчасового окупаційного режиму частини території України».

Стаття 436-2 Кримінального Кодексу, яка нещодавно набула чинності також передбачає кримінальну відповідальність за «виправдання збройної агресії Російської Федерації в Україні, визнання законності, заперечення збройної агресії Російської Федерації, прославлення її учасників».

Подібні питання виникли і в законодавстві, яке регулює телерадіомовлення. Відповідні специфікації повинні бути взаємно узгоджені для більш ефективного впровадження. При цьому при встановленні та застосуванні деліктної відповідальності також необхідно звертати увагу на принцип гарантійної пропорційності.

Ключові слова: *військова агресія, пропаганда війни, зауваження загального порядку, Статут ООН, виправдання збройної агресії російської федерації.*

Koruts U. Z. Prohibition of war propaganda in the conditions of the state of martial: analysis of legislative innovations

Abstract. The author, based on the analysis of the provisions of international legal acts, as well as the legislation of Ukraine, notes that any propaganda of war, which is an incitement to discrimination, enmity, or violence, as well as any speeches that support national, racial or religious enmity, are prohibited by law. the above prohibition applies to all types of propaganda that violate the charter of the organization of the united nations with the purpose of intimidation, aggression or breach of peace.

The purpose of this article is to determine through a systematic analysis of scientific sources and legislation regulating the prohibition of propaganda under martial law.

The author concludes that the public denial of the illegal nature of the propaganda of the war against Ukraine by Russia, which is a constituent element of the “propaganda of the neo-Nazi Russian totalitarian regime” provided for in the law № 2265-IX, which echoes the previously adopted laws, which can create significant problems for

law enforcement agencies and contradict the requirement of legal certainty. For example the legislation prohibiting collaborationism criminalizes “public denial of armed aggression against Ukraine, approval, and establishment of a temporary occupation regime of part of the territory of Ukraine.”

Article 436-2 of the Criminal Code, which recently entered into force, also provides criminal liability for “justifying the armed aggression of the Russian Federation in Ukraine, recognizing the legality, denying the armed aggression of the Russian Federation, glorifying its participants.”

Similar issues arose in the legislation regulating television and radio broadcasting. Relevant specifications should be mutually agreed upon for more effective implementation. At the same time, when establishing and applying tort liability, it is also necessary to pay attention to the principle of guarantee proportionality.

Key words: *military aggression, war propaganda, remarks of general order, UN Charter, justification of armed aggression of the Russian Federation.*

Актуальність проблеми дослідження. Зважаючи на те, що «перша жертва, коли починається війна, – це правда» [1, с. 5] дивно, наскільки обмежено науковий та інший публічний дискурс був присвячений закону про пропаганду війни. Масштаби війни та пропаганди ненависті, без винятку, яскраво ілюструють небезпеку, з якою стикаються всі країни. Національне мирне співробітництво та міжнародна безпека знаходяться під пильним наглядом міжнародних організацій та інституцій, а з проявами війни та пропагандою ненависті можна ефективно боротися лише за допомогою скоординованих та єдиних дій міжнародно-правового характеру. Розвивати міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності. Важливо розуміти загрози та небезпеки пропаганди війни та її вплив на систему міжнародної безпеки. Для підвищення ефективності засобів боротьби з негативними явищами варто з'ясувати, що таке пропаганда війни і як точніше визначити це ключове як для світової, так і для вітчизняної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблема антивоєнної пропаганди не є предметом системного вивчення. Однак деякі аспекти цієї проблеми висвітлювалися в наукових працях таких вчених: Р. Валеєва, О. Дудорова, Н. Зелінської, Т. Ісакової, О. Костенко, П. Пекаря, О. Радутного, І. Сафіуліної, В. Свинцова, М. Хавронюк та ін. Пропаганда війни, екстремізм і тероризм мають багатовікову історію. Водночас на ранніх стадіях розвитку ці суспільно небезпечні явища проявляються у більш правдивій формі та мають сюжетний характер.

Наразі прояви екстремістської діяльності у формі пропаганди війни, расової, етнічної чи релігійної ворожнечі привернули увагу міжнародних органів влади та всього міжнародного співтовариства. Вони мають міжнародний характер і стали глобальною проблемою людства, тому для ефективної боротьби з ними необхідна співпраця країн світу. Одним із найефективніших засобів боротьби з цим явищем є удосконалення нормативно-правової бази, розробка механізмів запобігання будь-яким проявам екстремізму, планування та здійснення оперативного-розшукових, економічних, політичних та інших заходів.

На європейському просторі спостерігається тенденція до виключення кримінально-правової заборони пропаганди війни з національного законодавства, оскільки все більше європейських країн визнають юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, а отже, положення про міжнародну кримінальну відповідальність в їхніх національних кримінальних кодексах виключаються. Однак не всі країни запровадили цю тенденцію. У більшості європейських країн встановлення злочину «пропагандистська війна» в національному кримінальному законодавстві є особливою формою адаптації національного законодавства до норм міжнародного права, тобто злочини пропаганди війни набувають міжнародно-правового визнання, а відповідальність за зазначені злочини передбачено у низці міжнародних актів, передусім у положеннях Статуту Організації Об'єднаних Націй [2].

Термінологія міжнародного права та національного законодавства у сфері пропаганди війни та злочинів на ґрунті ненависті досить розпливчата. Для забезпечення заборони пропаганди війни та розпалювання ненависті на національному рівні необхідно визначити

ключові терміни, починаючи з поняття пропаганди. Стаття 19 (Article 19), незалежна правозахисна організація, яка працює над захистом і просуванням права на свободу вираження поглядів у всьому світі, стверджує, що в міжнародному праві немає узгодженого визначення терміну «пропаганда», особливо пропаганда війни, або виторика війни (мова ворожнечі).

Формулювання цілей статті (постановка завдання) Метою зазначеної статті є визначення шляхом системного аналізу наукових джерел, а також законодавства що регламентує заборону пропаганди війни в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Пропаганда війни є міжнародним злочином, поширення публічних закликів до застосування збройної сили для нападу на інші країни в засобах масової інформації та публічному дискурсі окремих осіб. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН у 1947 році заборонила пропаганду війни та запровадила кримінальне покарання.

Міжнародна спільнота визнає, що пропаганда агресивної війни є кримінальним злочином проти миру та безпеки людства та порушує міжнародне та національне кримінальне законодавство різних країн. Ці злочини, як зазначає К. Земенек (*Karl Zemanek (2000)*) є загрозою не конкретній людині, а загрозою людській спільноті, навколишньому середовищу, порушують правила людського співіснування. Вони караються не тільки законами певної країни, а й міжнародним законодавством. Це пропаганда війни, планування та ведення війни, застосування зброї масового ураження, піратство, створення злочинних організацій, бандитизм, терор тощо. [3].

У зв'язку з цим, Др'оміна-Волок Н.В. займає дещо критичнішу позицію: «Заборона пропаганди війни в міжнародному праві не суперечить праву особи на свободу вираження поглядів» [4, с. 188].

Американський вчений Гарольд Лассуелл в монографії «Техніка пропаганди у світовій війні» (*Harold Lasswell, (1971)*), розглянувши стратегії пропаганди в період Першої світової війни, зробив висновок про організацію пропагандистської діяльності та технології ефективного інформаційного впливу. В основі підходу Лассуелла лежить теза про єдину реакцію на

пропагандистський вплив, точніше – про єдині базові інстинкти, які й забезпечують єдність реакції. Він вважає базові інстинкти абсолютно ірраціональними та не підлягають свідомому контролю. Критична ситуація війни дає волю цим інстинктам, саме на мобілізації найпримітивніших первісних інстинктів і засновано військову пропаганду. Що рівень напруженості у суспільстві, що сильніше виражені у ньому примітивні інстинкти, то ефективніше працюватиме прийом навіювання і тим легше люди повірять пропагандистським повідомленням [5].

Після Другої світової війни 3 листопада 1947 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію 110 під назвою «Заходи проти пропаганди та підбурювачів нової війни» [6]. Зокрема, йдеться про те, що в Статуті ООН країни висловлюють свою рішучість врятувати майбутні покоління від лиха двох воєн, які принесли людству невимовне горе, виявляти толерантність, мирно співіснувати одна з одною та діяти як добрі сусіди. Враховуючи, що Статут також вимагає загальної поваги та дотримання основних свобод, включаючи свободу вираження поглядів, усі члени зобов'язуються діяти спільно та незалежно щодо основних свобод: «Асамблея засуджує будь-яку форму посилення пропаганди загроз миру, порушень мир або акти агресії» [2].

Відповідно до вимог Статуту ООН, національне кримінальне право майже усіх країн світу містить заборону на агресивну воєнну пропаганду. Зокрема це відображено у статтях 436 і 437 Кримінального кодексу України – «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», «Пропаганда війни» тощо [7].

У преамбулі до Статуту Організації Об'єднаних Націй зазначено, що необхідно створити умови, за яких можна було б дотримуватись справедливості та поваги до зобов'язань, викладених у договорах та інших джерелах міжнародного права. У п. 1 ст. 1 зазначено, що Організація дотримується цілей «узгоджених з принципами справедливості у міжнародному праві», а в п. 3 ст. 2 Статуту ООН зазначено, що «усі держави-члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні суперечки у спосіб, який не ставить під загрозу міжнародний мир, безпеку і справедливість» [2].

Цей принцип відображено в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. Слід зазначити, що ст. Стаття 2 Статуту ООН містить основні принципи міжнародного права. У. Коруц вважає, що основними принципами сучасного міжнародного права є його головні імперативні норми, які виражають основний шлях розвитку міжнародного співтовариства. Вони мають вищу юридичну силу і є обов'язковими для всіх суб'єктів міжнародного права. Тому всі інші норми цього закону мають відповідати викладеним принципам [8, с. 150].

Гіпотетична загроза пропаганди війни визначена міжнародно-правовими актами – знайшла своє реальне втілення в законодавстві України, прийняття яких зумовлено воєнним вторгненням росії на територію України. Зокрема, підписав Указ Президент України «Про запровадження воєнного стану в Україні» № 64/2022. Згідно з зазначеним Указом, військовий стан запроваджено з 5:30, 24 лютого 2022 року терміном на 30 діб [9].

Усвідомлюючи усі загрози російської військової пропаганди, Президент України Володимир Зеленський підписав Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» 22 травня 2022 № 2265-IX [10]. А також Проект «Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора)» Верховна Рада прийняла 3 березня, Президент України підписав його 14 березня [11].

Закон забороняє пресі, телебаченню та радіо виправдовувати, визнавати та заперечувати збройну агресію російської федерації проти України у 2014 році, зокрема кваліфікувати збройну агресію російської федерації проти України як «внутрішній конфлікт», «громадянську війну», «громадянський конфлікт», заперечуючи тимчасову окупацію частини території України.

При цьому заборонено героїзувати (прославляти) осіб, які здійснили збройну агресію проти Росії у 2014 році, представників збройних сил Російської Федерації та представників збройних формувань і найманців, зокрема шляхом визначення їх «повстанцями», «ополченцями», «ввічливими солдатами». Закон також передбачає можливість припинення діяльності українських політичних партій, релігійних та громадських організацій, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу, порушення її суверенітету чи територіальної цілісності, розпалювання війни чи виправдання дій країни-агресора Росії [11].

Росія має великий досвід створення неправдивих історій ще з часів холодної війни. У 1983 році, наприклад, маловідома індійська газета, фінансована КДБ, опублікувала статтю, в якій стверджувалося, що вірус імунодефіциту людини є біологічною зброєю, створеною в американській лабораторії. Протягом наступних кількох років ця неправдива історія швидко поширювалася, ставши однією з найуспішніших кампаній дезінформації в Радянському Союзі. Під час військових злочинів у Чечні, Грузії та Сирії накопичено пропагандистський досвід російської федерації. Зараз росія використовує цей досвід в українській війні, хоч і не дуже успішно [12, с. 71].

На жаль, доводиться визнати: ані гітлерівська Німеччина, ані будь-який інший авторитарний режим не має такого бюджету та виробничих можливостей, як у російської пропаганди. Машина брехні працює не тому, що нарративи дезінформації настільки добре написані й докладні – натомість російські історії часто суперечливі, – а тому, що вони всюди. Багатоканальна пропаганда йде з усіх медіа: вона змушує вірити не тому, що її меседжі особливо переконливі, а тому, що їх так багато, що дезорієнтованій людині потрібно хоч у щось повірити. Російські канали кілька разів готувалися до таких випадків [13, с. 73].

Як зазначає Т. Доббер (*O' Fathaigh R, Dobber T, Zuiderveen Borgesius F, Shires J.(2021)*) заборона символіки військового вторгнення виправдана у контексті захисту національної безпеки в умовах військової агресії, оскільки вона широко використовується для пропаганди війни, а також та закликів до геноциду

[14, с. 856]. Втім, на думку О. Шевчук (*Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, V. Radich (2020)*) потребує відкалібрування механізму кримінального переслідування, як норма про заборону пропаганди нацистського тоталітарного режиму, так і раніше ухвалена норма про заборону корпоративності та законності російської агресії та заборону пропаганди війни. Збіг цих умов може створити ризик неналежного виконання. Крім того, при запровадженні кримінальної відповідальності за пропаганду російського режиму необхідно враховувати принцип пропорційності для визначення та застосування відповідальності [15].

Зважаючи на це, законодавці визначили кілька типів повідомлень, поширення яких вважатиметься пропагандою, забороненою російським режимом, який характеризується як нацистський і тоталітарний. Заборонений контент тепер визначиться як:

виправдання або підтримка злочинного характеру діяльності російської федерації та її органів проти України;

активне заперечення злочинного характеру збройної агресії Російської Федерації проти України;

публічне використання символів військового вторгнення російського режиму в Україну;

розповсюдження продукції з такою символікою в Україні та за кордоном [10].

У Верховній Раді зареєстровано також проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо відповідальності за пропаганду російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку російської федерації як держави терориста. № 7215» [17]. Власне, проект закону встановлює відповідальність за порушення ухваленого закону, який ще опрацьовує комітет з питань забезпечення виконання.

Законодавці запропонували додати до Кримінального кодексу нову статтю, яка передбачає відповідальність російського режиму за пропаганду та використання забороненої терористичної державної символіки. Санкції передбачають обмеження або позбавлення волі на строк до 5 років, з конфіскацією або без кон-

фіскації майна, а за наявності кваліфікуючих ознак (зокрема використання ЗМІ) – до 10 років позбавлення волі.

Заборона на використання певної символіки не поширюється на ТМ, які були зареєстровані та подані на реєстрацію до дати початку повномасштабного вторгнення. Цікаво, що в другому читанні законопроекту йшлося лише про торгові марки, зареєстровані до 24 лютого. При цьому на етапі документації ТМ, які реєструвалися станом на 24 лютого, не були звільнені.

Незважаючи на деякі винятки в новому законі, власники бізнесу все ще стикаються з болючими проблемами репутації та репутаційної шкоди. Негативне сприйняття громадськістю заборонених літер і символів може негативно вплинути на загальний імідж бренду та, зрештою, на його прибутковість. У сучасному світі та новій реальності корпоративна соціальна відповідальність є і орієнтиром, і фактором. Іноді ребрендинг є обов'язковим, але необхідним заходом, що вимагає професійного юридичного підходу.

Висновки. Враховуючи, що російська агресія не припинилася і продовжує забирати життя тисяч українців, а представники російської влади все частіше закликають до геноциду українського народу, Вважаємо, що заборона поширення пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму є виправданим для захисту національної безпеки і, отже, відповідає міжнародним стандартам захисту свободи вираження поглядів, зокрема статті 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка забороняє поширення пропаганди війни.

Незважаючи на те, що законодавець визначає ряд винятків із заборони використання символіки російського вторгнення, що, без сумніву є позитивним моментом, проте на думку автора слід більш деталізовано окреслити у законодавстві межі її використання у мистецьких та публіцистичних творах, які не завжди належать до категорії творів, спрямованих виключно на засудження агресії.

Водночас, варто звернути увагу на те, що публічне заперечення протиправного характеру пропаганди війни проти України з боку росії, що є складовим елементом «пропаганди неонацистського російського тоталітарного

режиму» передбаченим у законі № 2265-IX, який перегукується з раніше ухваленими законами, які може створити значні проблеми для правоохоронних органів і суперечити вимозі правової визначеності. Для прикладу: законодавство заборону про колабораціонізму визнає кримінально караним «публічне заперечення проведення збройної агресії проти України, утвердження та встановлення тимчасового окупаційного режиму частини території України». Стаття 436-2 Кримінального Кодексу, яка нещодавно набула чинності також передбачає кри-

мінальну відповідальність за «виправдання збройної агресії російської федерації в Україні, визнання законності, заперечення збройної агресії російської федерації, прославлення її учасників».

Подібні питання виникли і в законодавстві, яке регулює телерадіомовлення. Відповідні специфікації повинні бути взаємно узгоджені для більш ефективного впровадження. При цьому при встановленні та застосуванні деліктної відповідальності також необхідно звертати увагу на принцип гарантійної пропорційності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Kearney M. The Prohibition of Propaganda for War in International Law. 2009. 1–288. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199232451.001.0001.
2. The Charter of the United Nations is the founding document of the United Nations, 26 June 1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter#:~:text=The%20Charter%20of%20the%20United,force%20on%2024%20October%201945>. (дата звернення 15.08.2022 р.)
3. Zemanek K. New Trends in the Enforcement of erga omnes Obligations. 2000. URL: http://www.mpil.de/files/pdf2/mpunyb_zemanek_4.pdf.
4. Дрьоміна-Волок Н.В. Норми jus cogens – сучасне jus gentium intra se. *Юридична наука*. 2011. № 1 (1). С. 187–194. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/jnn_2011_1_31%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/jnn_2011_1_31%20(3).pdf)
5. Lasswell H. *Propaganda Techniques in the World War* (New York : Alfred A. Knopf, 1927). MIT press, 1971.
6. Measures to be taken against propaganda and the inciters of a new war. Adopted at the 108th plenary meeting, 3 Nov. 1947. In: Resolutions adopted by the General Assembly during its 2nd session, 16 September – 29 November 1947. A/519. 1948. P. 14. (GAOR, 2nd sess.). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/209883> (дата звернення 13.08.2022 р.)
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=пропаган#w1_6 (дата звернення 13.08.2022 р.)
8. Коруц У.З. Пропаганда війни в імперативних нормах і зобов'язаннях erga omnes. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика 2020. № 1. С. 149–155.
9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 12.08.2022 р.)
10. Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символики воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» 22 травня 2022 № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 13.08.2022 р.)
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора» 3 березня 2022 року № 2109-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text> (дата звернення 13.08.2022 р.)
12. Shevchuk O. The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 70–75.
13. Orlovska N. The actual issues of criminal responsibility for propaganda of war (in the law draft № 2689 context). *State and Regions. Series: Law*. 2021. P. 72–77. DOI: 10.32840/1813-338X-2021.4.11.
14. Ó Fathaigh R., Dobber T., Zuiderveen Borgesius F., Shires J. Microtargeted propaganda by foreign actors: An interdisciplinary exploration. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2021. № 28(6). P. 856-877. DOI:10.1177/1023263X211042471
15. Bryhinets O., Svoboda I., Shevchuk O., Kotukh Ye., Radich V. Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration. *Revista San Gregorio. Special edition – 2020*. 2020. № 42. URL: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/Revistasangregorio/article/view/1568/20-olaksandr>. P. 205–213.

16. Bratasyuk O., Shevchuk O. Protection of children's information (digital) rights who were illegally exported from the territory of Ukraine during the war or in occupation. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 21–26.

17. Проект Закону № 7215 про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо відповідальності за пропаганду російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку Російської Федерації як держави терориста. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/П07188А?an=11> (дата звернення 15.08.2022 р.)